

geschiedenis. Wel blijft de indruk achter dat de gekozen probleemstelling voor wat betreft de periode voor de Tweede Wereldoorlog voor een nauw keurslijf heeft gezorgd. Doordat de auteur — wellicht om goede redenen — koos voor een beperkte invalshoek, is aanzienlijke ruimte overgebleven voor een geschiedschrijving van andere aspecten van de Nederlandse reclasering. De gekozen optiek brengt bijvoorbeeld met zich mee dat er niet veel gezegd kon worden over de negentiende-eeuwse geschiedenis van deze instelling, de overheid bemoeide zich immers toen niet intens met het Genootschap. Evenmin biedt het boek inzicht in verandering van het alledaagse reclaseringswerk, iets dat ongetwijfeld te destilleren is uit het gebruikte — en logischerwijs niet gebruikte — materiaal. Wat deden de reclasereers al die tijd nu eigenlijk met hun klanten? Wat schreven ze in hun voorlichtingsrapporten? Wat trokken de rechters zich daar van aan? Welke beelden hadden reclasereers en reclassenten van elkaar?

Een consequentie van de probleemstelling is dat de geschiedschrijving in dit boek tot halverwege de twintigste eeuw zich grotendeels beperkt tot bureaucratische problemen die weinig tot de verbeelding spreken. Maar zodra de reclassering vanaf de jaren zestig in een bijna vreseurende identiteitscrisis komt, wordt het verhaal spannend. Binnen de reclassering gaat men justitie als de grote tegenstander zien. Het wordt ideologisch moeilijk aan deze vijand nog de diensten te verlenen waarvoor men wel betaald wordt. Door de goede beschrijving van deze episode krijgt het boek in de laatste hoofdstukken een zeker dramatisch gehalte. Waardevol is het verslag dat Heinrich geeft van de koele en berekenende wijze waarop de departementsambtenaren de ongrijpbare organisatie hun wil wisten op te leggen.

S. van Ruller

A. de Lange, *J. H. Gunning jr. (1829-1905). Een leven in zelfverloochening, I, 1829-1861* (Kampen: J. H. Kok, 1995, 333 blz., f49,50, ISBN 90 242 7758 2).

Negentiende-eeuws Nederland zat stampvol theologen. Onder hen veel opvallende persoonlijkheden. J. H. Gunning jr. (1829-1905) was niet een van de minsten van hen. Niet zo zeer vanwege zijn loopbaan, want die was keurig en voorspelbaar: predikant, productief auteur, hoogleraar. Hooguit kan gezegd worden, dat Gunnings professoraat niet geheel is geworden wat ervan verwacht werd. Hij verruilde in 1890 zijn functie als kerkelijk hoogleraar te Amsterdam voor die te Leiden, maar raakte daar steeds meer geïsoleerd. Zijn synthese tussen de moderne wetenschap en het geloof der gemeente kreeg hij niet echt van de grond. Met de orthodoxie was reeds eerder verwijdering ontstaan. Abraham Kuypers heeft Gunning in 1885 volledig afgeschreven in een partijdig en malicieus maar desondanks misschien niet geheel onjuist schotschrift (een artikel in *De Standaard*) onder de titel 'De Heelen en de Halven'. Gunning, aldus Kuypers, nam genoeg met een halve waarheid omdat hij eigenlijk de wereld helemaal liefhad.

Gunning behoorde tot de ethische richting, die eind negentiende eeuw/begin twintigste eeuw even rijk was aan aanhang als aan vaagheid, variëteit en individualisme. En bovenal vuurbang voor organisatie en kerkelijke machtspolitiek: pas in 1923 erkenden de ethischen het modaliteitenkarakter van de Hervormde Kerk door zichzelf te organiseren. Van dat gezelschap was Gunning eind negentiende eeuw een invloedrijk vertegenwoordiger, niet onbegrijpelijk gezien zijn denkwijze en mentaliteit. Gunning geloofde in een synthese tussen de moderne wetenschap en het geloof.

De ethische theologie geniet sinds enkele decennia een herontdekking (en wel vooral onder Kuypers kerkelijke nazaten). Echt helemaal weg is de belangstelling voor Gunning trouwens niet geweest. Zijn omvangrijke *Leven en werken* en een paar andere biografieën bewijzen dat.

Die geven ook aan, dat met name Gunnings persoonlijkheid boeide, en de problematiek waarmee hij worstelde.

A. de Lange publiceerde in 1987 een dissertatie over de ontwikkeling van het theologiebegrip van Gunning. Nu legt hij een biografie op tafel. Een eerste deel beschrijft slechts de eerste 32 van Gunnings levensjaren: familie-achtergrond, studie, predikantsjaren te Blauwkapel en Hilversum. De aanpak wijst op een haast negentiende-eeuwse rust en degelijkheid. Deze biografie gaat tot in details. Het gaat bijvoorbeeld precies in op de voorgaande generaties Gunnings, die in tegenstelling tot de beweringen van de hoofdpersoon, geen aristocratische Engelse achtergronden hadden maar een eenvoudige Duitse Hollandgängergeschiedenis. Het schetst vader Gunning, zoon van een soort een oorlogswinstmaker uit de Franse tijd, die een deftig dominee was en desondanks, heel negentiende-eeuws, als oude man afhankelijk werd van liefhebbende kinderen. Gunning had ook veel meer flitsende broers, die coryfeeën van de moderne natuurwetenschap waren.

En dan natuurlijk de hoofdpersoon J. H. Gunning zelf, een jongeman die zichzelf in de weg zat. Ambitieuw en ijdel, belangstellend en rijk begaafd, goed bedoelend maar sociaal tamelijk onhandig. Hij kon maar moeilijk een beroep krijgen (maar hoe uitzonderlijk was dat in die tijd?) en in Blauwkapel preekte hij voor zijn gevoel over de hoofden van zijn gemeenteleden tot schaarse bezoekende academiegenoten uit het nabije Utrecht. In Hilversum kreeg hij meer gehoor. Weerwoord ook, bijvoorbeeld van de gereformeerd-bevindelijken, zoals van de spreekwoordelijke eenvoudige ouderling (Kuijper geheten in dit geval: *nomen sil omen*, al was het geen familie). Hilversum, waar zowel arme alcoholisten als rijke maar geëxalteerde dames zijn aandacht vroegen en kregen.

De Lange beschrijft Gunnings leven dus gedegen, precies, met de context; in de breedte en in de diepte. Plus natuurlijk Gunnings publicaties, een stroom die eigenlijk vanaf diens studententijd rijk vloeiende. Die schrijfdrang had weliswaar hele wereldse achtergronden (bestrijding van verveling en geldgebrek), maar een analyse ervan blijft desondanks inzichtgevend.

Van Langes (onderhoudende) vertelling is niet zonder redenen breedvoerig. De veel gelezen Gunning-biografie door De Vrijer uit 1946 heet *Gunning Tragicus*. De Lange meent de ware achtergronden van die tragedie aan te kunnen aangeven. De negentiende-eeuwer Gunning was sterk beïnvloed door het moderne denken; maar noch het moderne mensbeeld noch het orthodoxe openbaringsgeloof kon hij aanvaarden. Geen van beide benaderingen tot verstaan en onderwerpen van de werkelijkheid kon hij volgen. Zelfverloochening ging daarentegen Gunnings theologie typeren. De moderne mens moet in plaats van heersen kiezen voor dienen, zijn zelfbeschikking opgeven en leren genade te aanvaarden. Gunning koos dus in wezen positie in het midden en maakte een deugd van wat anderen halfzachtig vonden. Hij heeft die zelfverloochening niet alleen verkondigd, maar ook geleefd.

In veel biografieën verhouden denken en leven, idee en handelen, theologie en karakter, hoe intiem ook verbonden, zich tot elkaar als heer en knecht. De Lange lijkt een omgekeerde volgorde te aanvaarden. In Gunnings leven was de zelfverloochening een moeilijk onderdrukt streven van zelfbewustzijn, christelijke sublimatie van ondeugden als ijdelheid, egoïsme, verlangen naar (vrouwelijke) aandacht en leidersambities. De zelfverloochening was in feite bij tijden een pose, waarmee Gunning zichzelf nog net in de hand hield.

De lezer schuurt dus dicht tegen de huid van de persoonlijkheid van het object. De mens Gunning blijft ook na die kennismaking irriteren en fascineren. Was zijn theologie echter iets meer dan zijn persoonlijkheid? De Lange wijst verbondenheid met de cultuur van die tijd aan. Zal in het tweede deel van de biografie de interne relatie tussen persoonlijkheid en cultuur, wanneer Gunnings denken en optreden volgroeid zal zijn, geloofwaardig blijken?

E. P. Tibbe, *R. N. Roland Holst. Arbeid en schoonheid vereend. Opvattingen over Gemeenschapskunst* (Dissertatie Vrije Universiteit 1994, Nijmeegse kunsthistorische studies II; Amsterdam: Architectura & Naturapers, 1994, 473 blz., f95,-, ISBN 90 71570 39 8).

Richard Roland Holst (1868-1938), afkomstig uit een Amsterdamse bankiersfamilie, begon zijn loopbaan als landschapschilder. Onder invloed van de idee van de 'gemeenschapskunst', die in Nederland vanaf 1892 opgang maakte, concentreerde hij zich op de 'monumentale' wanddecoratie. In 1897 werd hij lid van de SDAR. Van het socialisme verwachtte hij een samenleving waarin de tegenstelling tussen burger en kunstenaar zou zijn opgeheven; de kunstenaar zou zich met vreugde kunnen onderwerpen aan de wil van de gemeenschap, en deze zou het beste empooi weten te vinden voor zijn artistieke gaven. Inderdaad vervulde hij enkele belangrijke opdrachten met een socialistische strekking, zoals de wandversieringen in het Amsterdamse kantoor van de Diamantwerkersbond, maar hij nam ook andersoortige taken op zich, van theateraffiches tot glas-in-lood-ramen voor verschillende overheidsgebouwen en zelfs voor de Utrechtse Domkerk. Officiële erkenning volgde in 1918 met zijn benoeming tot hoogleraar aan de kunstacademie in Amsterdam; van 1925 tot 1933 was hij er directeur. Zijn laatste grote werk was de decoratie van het (nu afgebroken) gebouw van de Hoge Raad in Den Haag.

In het woord vooraf bij haar omvangrijke Amsterdamse proefschrift vertelt Lieske Tibbe hoe zij Roland Holst eerst zag als model van een socialistisch geëngageerd kunstenaar, hem vervolgens naar Duitse neo-marxistische trant veroordeelde als een slechts in schijn progressieve bourgeois, en tenslotte besloot hem als voorbeeld te nemen van de contradicties waarmee de socialistische kunstopvatting in Nederland vanaf het begin te maken had. Roland Holst heeft tamelijk veel geschreven, zodat het nauwkeurig valt na te gaan hoe hij zich de positie van de kunstenaar onder het socialisme voorstelde. Tibbe besteedt uitvoerig aandacht aan de herkomst van zijn denkbeelden en de wijze waarop hij zijn plannen en doelstellingen rechtvaardigde. Het boek is, zegt zij uitdrukkelijk, niet bedoeld als biografie. Over het particuliere leven van Roland Holst en zijn huwelijk met de dichteres Henriette Roland Holst-van der Schalk bestaan allerlei geruchten, die zij bevestigen noch ontkennen wil. Een afkeer van psychologische duidingen verleidt haar zelfs tot de uitspraak dat in het leven van Holst 'grote dramatische spanningen' ontbraken. Toch komen alle aspecten van de loopbaan van Holst tot in detail aan de orde. De brieven die Tibbe overvloedig citeert geven een duidelijke indruk van zijn persoonlijkheid. Het biografische materiaal wordt echter gepresenteerd in omgekeerde volgorde, afdalend van de theorie naar de praktijk, zodat de jeugdijaren en het vroege werk eerst vanaf bladzijde 289 aan de orde komen. Er is daardoor nogal wat herhaling, en het is niet altijd gemakkelijk te zien wat men waar kan vinden.

Het denkbeeld van de 'gemeenschapskunst' berustte op de veronderstelling dat de beeldende kunst in de pre-moderne culturen, van de oude Egyptenaren tot de Middeleeuwen, een harmonieuze uitdrukking was van de hoogste idealen van de samenleving. Sedert de introductie van de vrije markt in de Renaissance was de kunstenaar gedwongen zich te richten op vertolking en verheerlijking van individuele gevoelens. Hieruit volgde een chaotisch subjectivisme, dat in de romantische kunst van de negentiende eeuw een dieptepunt bereikte. Er kon maar één uitweg zijn: een terugkeer naar een kunst op vaste, algemeen gedeelde grondslagen, en daarmee een herstel van het kunstenaarschap als een bovenpersoonlijke taak. In de twintigste eeuw zou de maatschappij opnieuw een dergelijk evenwicht van idee en inspiratie bereiken. Dit ideaal was niet noodzakelijk verbonden met het socialisme. In Nederland werd het ook aangehangen door een katholiek als Antoon Derkinderen en in afgezwakte vorm door een liberaal als Jan Veth. Evenmin schreef het een bepaalde stijl voor. Roland Holst moest zich na 1920 verdedigen tegen Theo van Doesburg, die er, net als Mondriaan, een volkomen abstracte vormgeving uit afleidde.